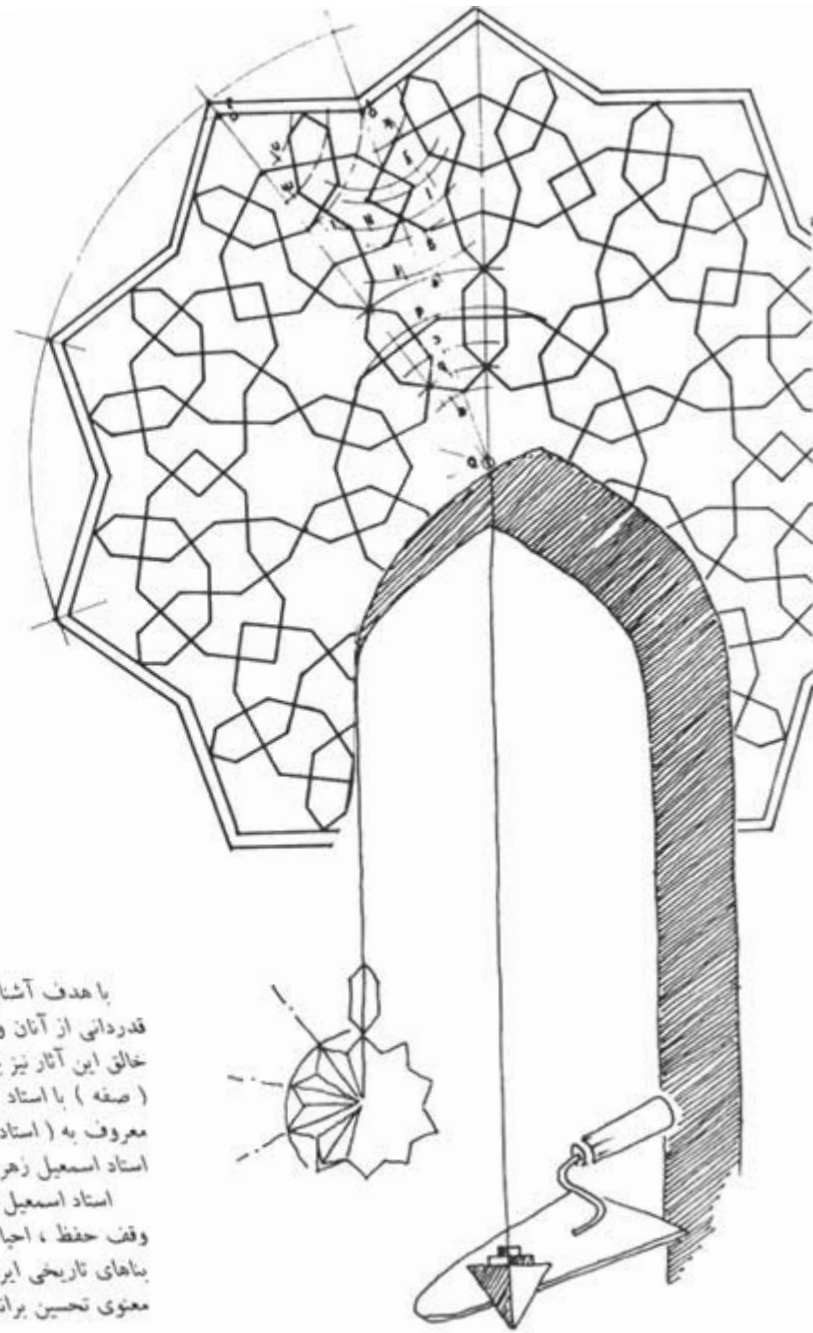

آشنایی با استادکاران

با هدف آشنایی از نقش ارزشمند استادکاران معماری سنتی ایران در خلق آثار گرانبها و به منظور قدردانی از آنان و برای آن که معماری امروز ما تنها به معرفی آثار باقیمانده از گذشته بسنده نکند و خالق این آثار نیز به محضر پژوهندگان و دانشجویان رشته معماری معرفی شوند، در شماره‌های گذشته (صغه) با استاد حاجی علی اکبر آخوند خرمی از معماران سنتی شهر یزد و استاد محمدرضا بنام، معروف به (استادرضا) از چهره‌های شناخته شده معماری سنتی تبریز آشنا شدیم. این شماره به معرفی استاد اسمعیل زهره، کاشی تراش و طراح خط معروف اصفهانی اختصاص دارد.

استاد اسمعیل زهره که در حرفه خود به حق از نوادر دوران به شمار می‌رود، تمامی عمر پرثمرش را وقف حفظ، احیاء و تداوم موارد معماری ایران کرده است. از هنر والای او آثار بی شماری در بناهای تاریخی ایران به جا مانده است، و این نوشتار می‌کوشد تا گوشه‌هایی از ظرایف و لطایف هنر معنوی تحسین برانگیز استاد را در معرض دید و استفاده پژوهندگان قرار دهد.

استاد اسمعیل زهره

معماری سنتی ایران

بهرام قدیری

پیشگفتار:

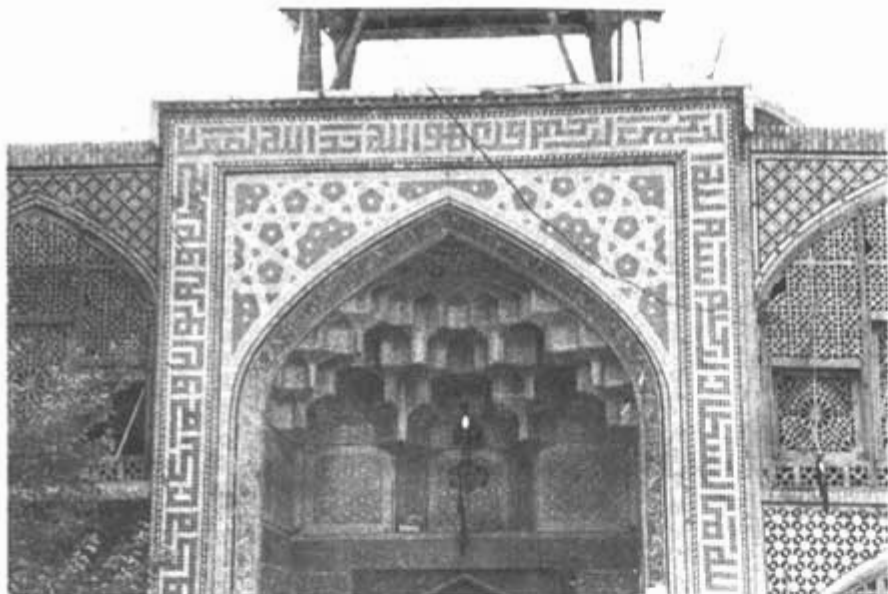
نوشتار حاضر، حاصل مصاحبه‌ای است که در تاریخ ۱۶/۲/۷۳ در منزل شخصی استاد در اصفهان به عمل آمده است. ایشان در حال حاضر هفتاد و چهار سال سن دارند و از نظر بینایی و شنوایی دچار ضعف هستند و به همین دلیل فعالیت چندانی ندارند. لذا اکثر اوقات را در منزل سپری می‌کنند. با هدف بازشناسی شخصیت این کاشی تراش و طراح خط ارزنده، علیرغم مشکلاتی که به علت کبر سن و ضعف حافظه وجود داشت، تا حد امکان سعی شد گزارش مستندی جهت آشنایی علاقمندان و دانشجویان رشته معماری تهیه گردد.

جای نشکر فراوان است که در سال ۱۳۶۹ به همت آقای مهندس حسین پور نادری در شماره ۱۸ و ۱۹ فصلنامه علمی، فنی، هنری «آثر» چهره این استادکار به محضر دوستان واران موارث فرهنگی این مرزوبوم معرفی گردیده است. با توجه به این که در مقاله موصوف علاوه بر معرفی زندگینامه استاد به شرح کتیبه‌های ابنیه تاریخی که به وسیله ایشان قرائت شده و شرح تعدادی از قوس‌های بناهای تاریخی همراه با شیوه‌های ترسیم آن از نظر استاد، تاکید شده است، از این رو در نوشتار حاضر بیشتر به معرفی فهرست آثار ایشان توجه شده تا شاید مکملی بر مقاله ارزشمند مشارالیه باشد.

میراث فرهنگی جامعه تنها به آثار مادی آن محدود نمی‌شود، استادکاران سنتی نیز به واقع بخشی از این میراث به شمار می‌روند. لذا ثبت و ضبط آثار این استادکاران و معرفی چهره آنان، تلاش همه جانبه‌ای را طلب می‌نماید. در این راستا هر گامی تنها می‌تواند بخشی از حیات ارزنده و عمر گرانبهای این استادکاران را معرفی نماید. در این مقطع حساس که ارتباط و اتصال ما با شخصیت واقعی این استادکاران در حال قطع است، جا دارد که متولیان موارث فرهنگی جامعه و دانشکده‌های معماری و شهرسازی ایران به این مهم توجه خاص نموده تا نسل آینده، فرصت شناسایی لازم را تحصیل نمایند.

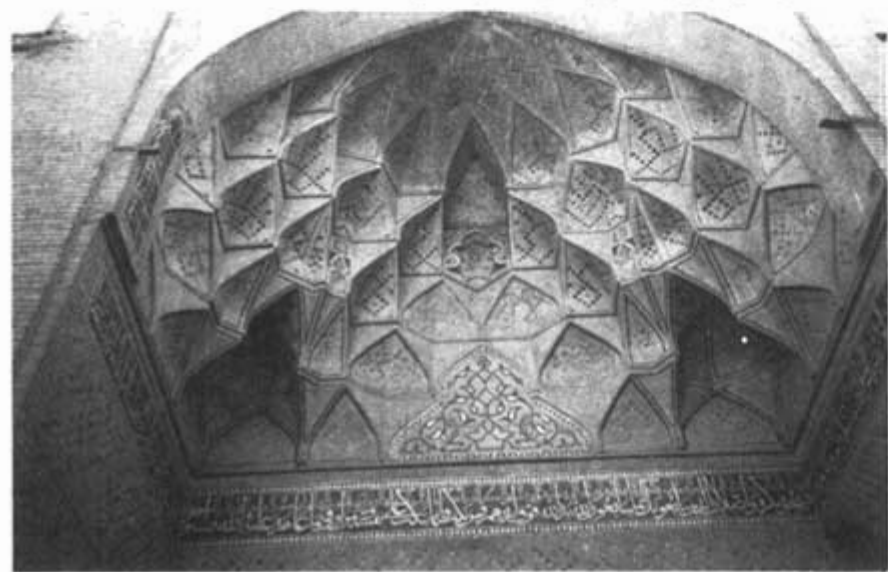
بی مدد همپاری ضمیمانه آقای حسین ابادی کارشناس اداره کل میراث فرهنگی استان اصفهان، این نوشتار آماده نمی‌شد که بدینوسبله عمیقاً از ایشان تشکر و قدردانی می‌شود.

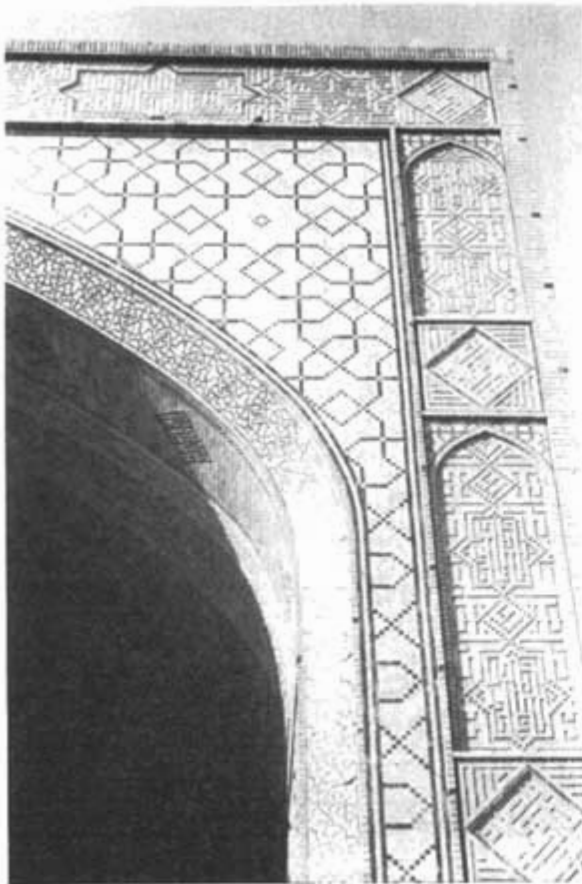
استاد اسمعیل زهره متولد ۲۲ بهمن ۱۲۹۹ شمسی است. پدرش استاد علی قناد از ایرانیان مقیم عراق بوده‌اند. اسمعیل در بغداد متولد شد و تا کلاس پنجم ابتدایی در آنجا به تحصیل اشتغال داشت. ماحصل زندگی حرفه‌ای او چهل و هفت سال کار معمیرانی روی ارزنده‌ترین بناهای معماری ایران و نتیجه زندگی خانوادگی او یک همسر، دو پسر، سه دختر و سه نوه است که در حال حاضر یکی از نوه‌های پسر او در رشته مهندسی به تحصیل اشتغال دارد. استاد داستان زندگی خود را مختصراً این چنین وصف می‌کنند: «در کودکی مادرم فوت کرد و پدرم در بغداد زندگی می‌کرد. نامادری هم بامی سرناسازگاری داشت. لذا وقتی در سال ۱۳۱۲ شمسی همراه با تعدادی از پیشاهنگ های عراقی به عنوان مهمان به تهران آمدم، به هنگام بازگشت به عراق گفتم حتماً باید به ایران برگردم. لذا ترک تحصیل کردم و در اوایل خرداد ماه همانسال به ایران آمدم. عمویم، حاج حسین طوقانی پور کاشش تراش بود، نزد او به شاگردی پرداختم. او که به واقع اولین استاد من بود، در آن زمان در مدرسه چهار باغ و سردر و منار مسجد جامع اصفهان کار می‌کرد. روز اول به صورت شفقتی رفتم پیش او تا نیشه بزنم، پکی آمد گفت دستش خوب است. در همان روز اول دو ریال به من مزد دادند. چند روزی که کار کردم به عنوان وردست به اردبیل رفتم و پس از بازگشت به عنوان تیشه‌دار در اداره باستانشناسی اصفهان مشغول شدم و در گنبد مسجد شیخ لطف‌الله به کار پرداختم. در سال ۱۳۱۷ دوباره به اردبیل رفتم و در آنجا مشغول تعمیرات بقعه شیخ صفی‌الدین شدم و گنبد شاه اسمعیل را که ریخته بود از نو ساختم. بعد از بازگشت به اصفهان روی

کاشی شاه گره «لجکی‌های مسجد علی‌قلی آقا اصفهان»

حسب کوفی معرفی (ایوان شمالی مدرسه امامیه اصفهان)

کاشی معقلی (لچکی صفه درویش مسجد جامع
اصفهان)

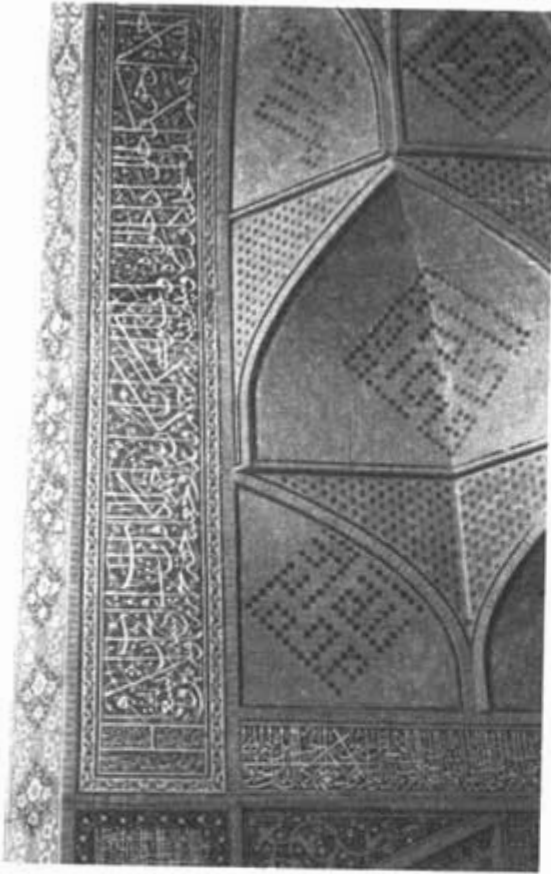

خط کوفی بنایی معقلی (دورگنبد مقبره بابا قاسم اصفهان). کاشی
معقلی گنبد نیز عمل استاد زهره است.

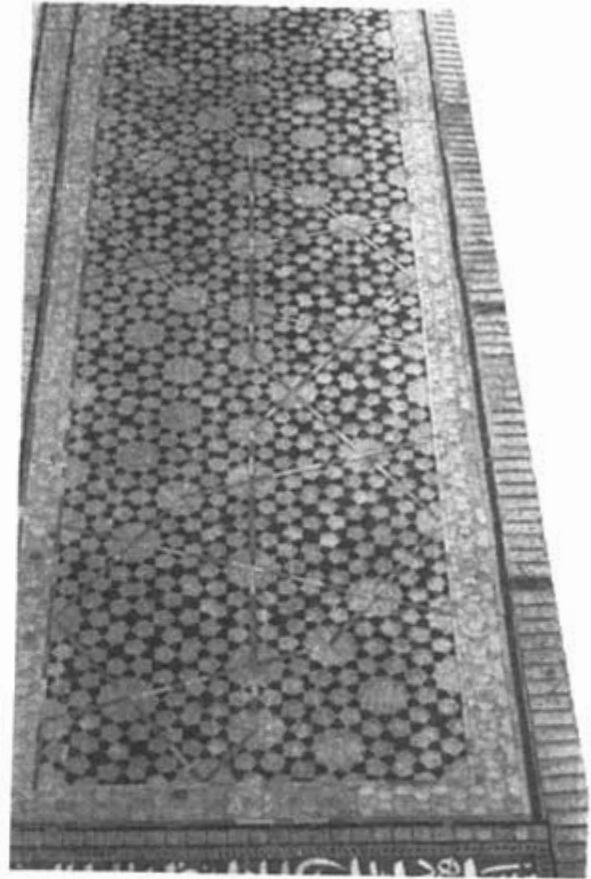
گنجعلیخان کرمان و گنبد امامزاده عبدالله بافق بود. تا آذر ماه سال ۱۳۵۷ در کرمان کار کردم که در این مقطع زمانی، بازنشسته شدم. در واقع از خرداد ماه ۱۳۱۴ تا آذر ماه ۱۳۵۷، با میراث همکاری داشته‌ام و بعد از انقلاب اسلامی نیز چهار سال به صورت روزمزد این همکاری تداوم داشته است.»

اصفهان در مسجد شیخ لطف‌الله، مسجد امام، امامزاده اسمعیل، مسجد جامع و تعداد زیادی از بناهای اصفهان مشغول کارهای تعمیراتی شدم. از سال ۱۳۲۳ تا ۱۳۵۷ در کرمان، بافق و یزد کار کردم که ماحصل آن تعمیرات کاشی کاری گنبد مسجد سید رکن‌الدین و سید شمس‌الدین یزد، سرا و حمام

مناره و سردر مسجد امام، امامزاده اسماعیل و آنگاه گنبد مسجد امام کار کردم. چندین بار به قم سفر کردم که در این سفرها برای صحن امیرتائبک و دو منار کوچک و بزرگ آن کارهای تعمیراتی را انجام دادم. در شیراز هم مدتی در شاه‌چراغ، آستانه سیدعلاءالدین حسین، باغ عقیق‌آباد کار کردم. در بازگشت به

خط لث (سررد صفا صاحب مسجد جامع اصفهان)

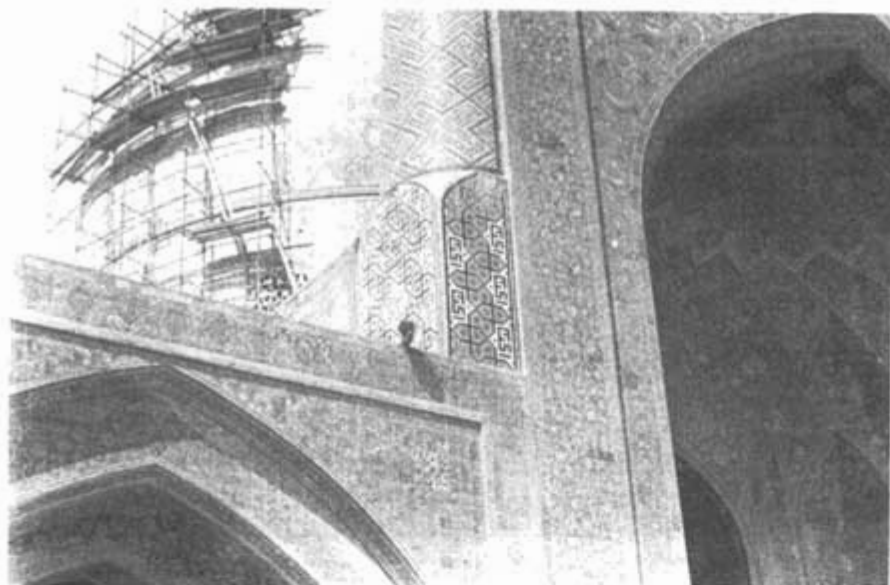

کاشی شاه گره (صفا استاد مسجد جامع اصفهان)

از استاد سوال شد تاکنون چند شاگرد را تعلیم داده‌اند، پاسخ دادند: « در اصفهان شاگردی نداشتم، اما در کرمان دو نفر را راه انداختم، یکی علی که به لهجه کرمانی علا می‌گویند و نفر دوم اسمش یادم نیست. در یزد هم چند شاگرد را تعلیم دادم که یک نفرشان نامش محمدعلی پیر مداح بود که در میراث

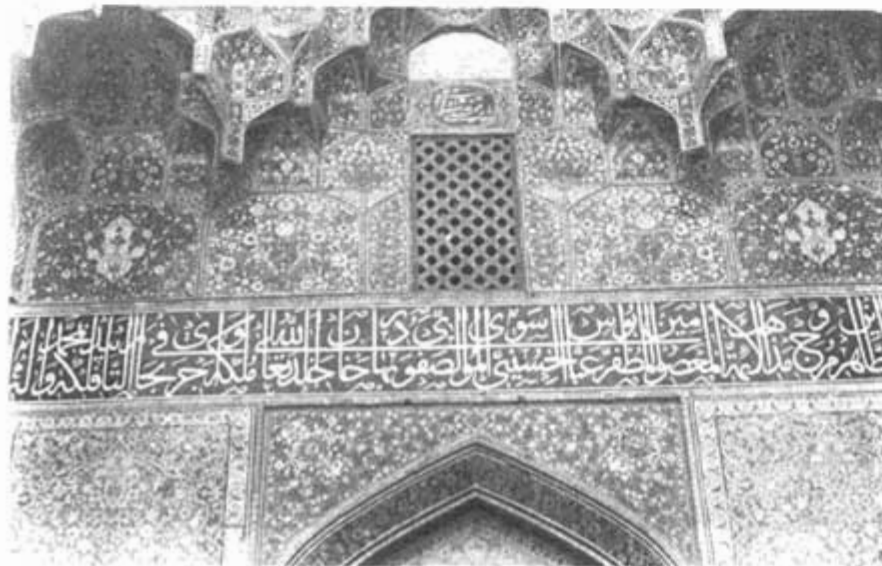
ایران‌ها و گنبدها کشیده‌ام و به صورت جرودای در آوردم و به میراث فرهنگی دادم. کتاب‌های بسیاری را در زمینه معماری ایران جمع‌آوری کردم، اما وقتی بنیای چشم را از دست دادم، یک هفته بعد تمامی کتاب‌ها را به مبلغ سه هزار تومان به فروش رساندم، در حالی که خیلی بیش از اینها ارزش داشتند.»

استاد می‌افزاید: «در طراحی خط، مشتوق من استاد جواد محدزاده صهبا پسر مجدالاسلام کرمانی (از مشروطه خواهان کرمان) بود. او سه من گفت، کاری کن که همه کاره بشوی. من هم دست به قلم و دست به تیشه داشتم. امیدم این بود هر چه بلد بودم جمع‌آوری کنم، اما چشمم بازی نداد. صدتا قوس از

کاشی معقلی (دور ایوان مسجد امام اصفهان)

کاشی معرق (سردر مسجد شیخ لطف‌الله)

کرمان کار می‌کرد و دو نفر دیگرشان هم دیلم گرفتند و کارمند شدند.»

فهرست آثار استاد :

استاد اسمعیل ره‌ره در طراحی و تعمیر انواع کاشی و خط مهارت فوق‌العاده‌ای دارند. منتهم تدوین فهرست آثار ایشان در زمینه‌های فوق به لحاظ نواضع ایشان از یکسو و ضعف حافظه ایشان از دیگر سو، کار مشکلی است. با این حال، سعی وافر می‌به عمل آمد تا در سه بخش زیر فهرست کارهای ایشان، طبقه‌بندی و معرفی گردد. این فهرست مسلماً تمامی آثار ایشان را در بر نمی‌گیرد ولی برای ندوام ضبط آثار استادکاران معماری سنی ایران می‌تواند به عنوان نخستین کار مورد ملاحظه واقع شود.

۱- کاشی : استاد در انواع کاشی مانند معرق، گره‌تند، گره‌کند، گل و صابونک، معقلی، شاه‌گره، گره معرق، هفت رنگ و ... دارای نبحر کاشی بوده و خوشبختانه در این زمینه اعم از تعمیر و طراحی آثار مدبعی از خود به جا گذاشته‌اند که به تفکیک عبارتند از :

۱/۱- معرق : سردر مسجد شیخ لطف‌الله، صفا صاحب مسجد جمعه اصفهان، سردر مسجد امام، سردر مسجد امام خمینی «سلطانیه»، ایوان سردر مسجد آقانور اصفهان که در بمباران رژیم عراق آسیب دیده بود و

۱/۲- گره : سردر مسجد جامع کرمان، جلوكار صفا استاد مسجد جامع اصفهان، دور ایوان بزرگ مسجد امام اصفهان، لچکی‌های مدرسه چهار باغ اصفهان، صحن اثابک قم و

۱/۳- گل و صابونک : متاره‌های امامزاده سید

جعفر یزد، پل خواجه اصفهان و ...

۱/۴- معقلی : لچکی‌های مدرسه ناصری در

مسجد امام اصفهان، لچکی‌های صفا درویش مسجد جامع اصفهان، سردر ایوان مسجد آقانور اصفهان که در بمباران رژیم عراق آسیب دیده بود و ...

۱/۵- شاه‌گره : روبر طاق صفا استاد مسجد

جامع اصفهان، لچکی‌های مسجد علی قلی آقا اصفهان و ...

۱/۶- گره معرق : پشت حرم درب امام، سردر

امامزاده سید جعفر یزد و ...

۲- خط : استاد در طراحی و تعبیر انواع خط نیر

تخصص و تبحر کافی دارد. او به خط ثلث، کوفی، بنایی و بنای معقلی آشنایی کامل دارد. در این زمینه آثار زیادی از خود به جا گذاشته‌اند. استاد بهترین کار خود را تعبیر ستون صفا استاد و دور محراب مسجد جامع اصفهان می‌داند. نمونه‌ای از کارهای استاد در زمینه طراحی و تعبیر خط عبارتند از :

۲/۱- ثلث : صفا صاحب مسجد جامع اصفهان

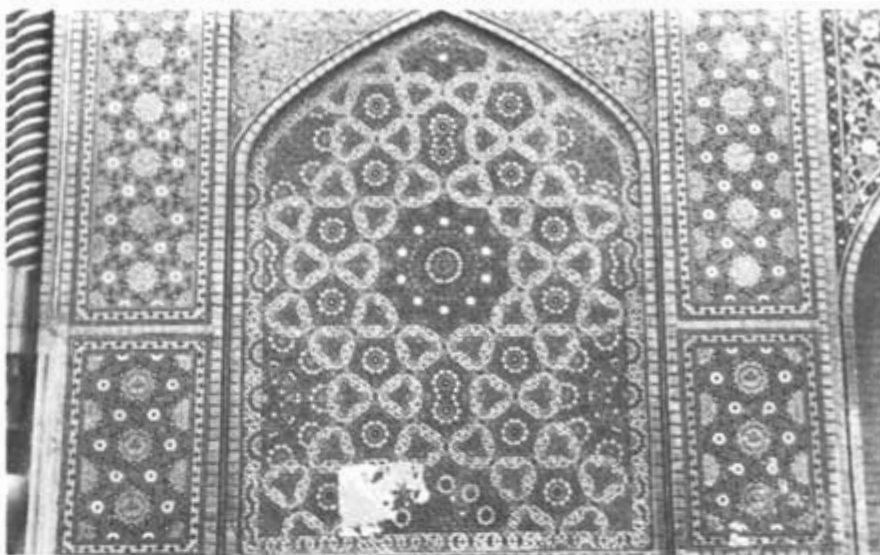
و ...

۲/۲- کوفی : کتیبه مسجد جامع لنجان، کتیبه

مدرسه امامیه اصفهان، مدرسه قیضه قم (سوره حمد در دالانی که به سمت خیابان می‌رود) و ...

۲/۳- بنایی : کتیبه دور داخل گنبد مسجد لنجان

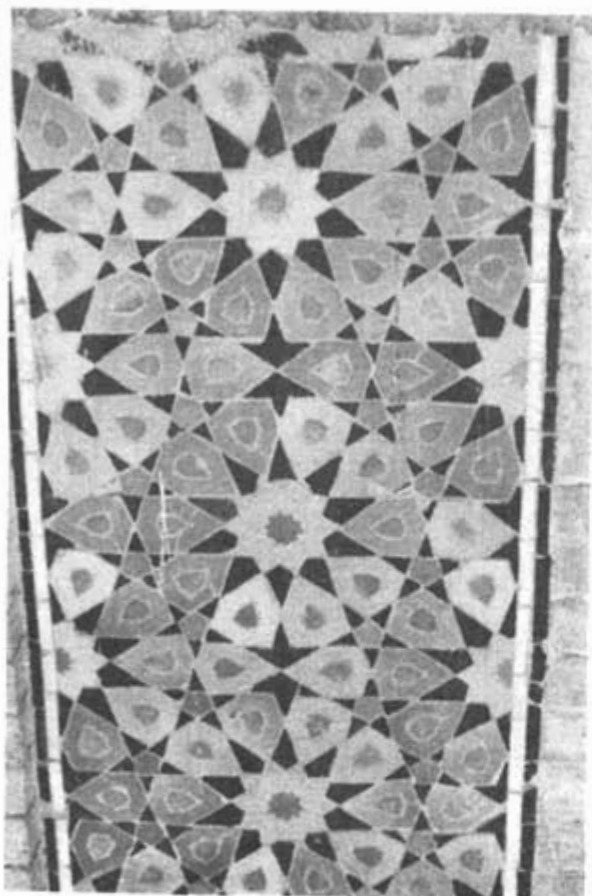
اصفهان، هارون ولایت و امامزاده اسمعیل، گنبد رکن‌الملک تخته پولاد اصفهان، ایوان شمالی مسجد حکیم اصفهان، بالاسر صفا استاد مسجد جامع اصفهان و هم‌چنین تابلویی که برای یادبود بمباران

کاشی گره (لچکی، مدرسه چهار باغ اصفهان)

کاشی معرق و معقلی (مسجد آقانور اصفهان)

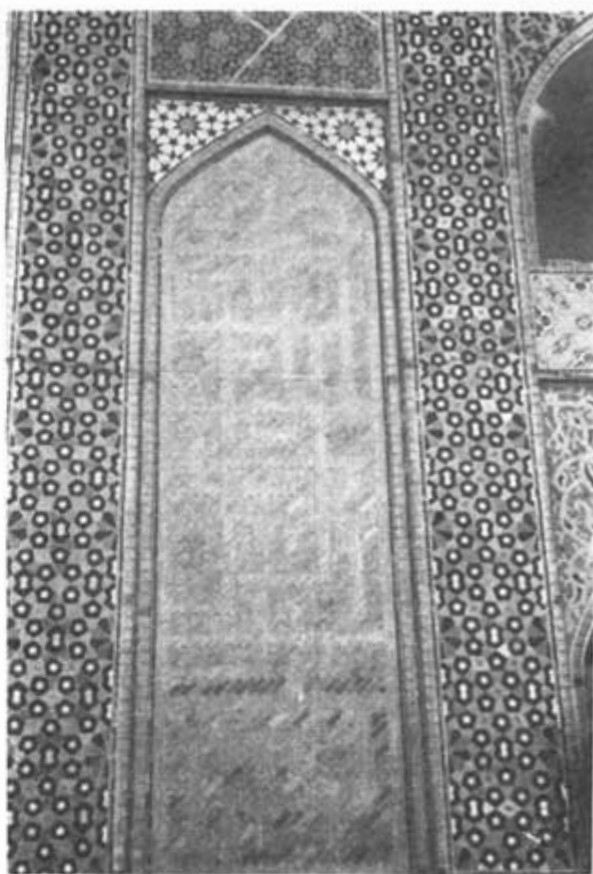
کاشی گره (صفه استاد مسجد جامع اصفهان)

در زیر به تفکیک شهرهای ایران، این بناها معرفی می‌شوند.

۳/۱- اصفهان: مدرسه چهارباغ، مسجد جامع (هر چهار ایوان: صفه صاحب، درویش، استاد و عمرو)، مسجد امام (شاه سابق)، امامزاده اسماعیل،

به خط کوفی گره است که هم اینک در منزل ایشان نگهداری می‌شود که تصویر آن در این مقاله نیز ارایه شده است.

۳- بناها: در بسیاری از بناهای تاریخی و ارزشمند ایران، استاد آثار ارزشمندی از خود به جا گذاشته‌اند.

خط بنایی (صفه استاد مسجد جامع اصفهان)

سال ۱۳۶۳ رژیم عراق به مرکز تاریخی شهر اصفهان صورت گرفته و در محل مسجد جامع نصب شده است.

۲/۴- بنایی معقلی: گنبد باباقاسم اصفهان و... آخرین اثر استاد در زمینه طراحی خط، تابلوی مزین

خط ثلث (سر در صفه صاحب مسجد جامع اصفهان)

آخرین اثر طراحی خط خود استاد

- ۳/۴- یزد : گنبد سید رکن‌الدین، گنبد سید شمس‌الدین، مسجد جامع یزد، امامزاده سید جعفر، نکیه امیر چخماق.
- ۳/۵- شیراز : آستانه شاه چنراق، آستانه سید علاءالدین حسین.
- ۳/۶- تهران : گنبد بی‌س شهربانو.
- ۳/۷- کرمان : سرای گنجعلیخان، حمام مقبره باباقاسم، مسجد شیخ لطف‌الله، مدرسه امام خمینی (سلطانی)، مسجد آقاانور، پل خواجه، درب امام، مدرسه ناصری، مسجد علی قلی آقا، مدرسه امامیه، هارون ولایت، گنبد رکن‌الملک نخته پولاد، مسجد حکیم، گنبد باباقاسم، بقعه شهشاهان.
- ۳/۲- اردبیل : بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی.
- ۳/۳- قم : مدرسه فیضیه، حرم مطهر حضرت معصومه (ع).
- ۳/۸- بافق : گنبد امامزاده عبدالله.
- ۳/۹- سایر : مسجد جامع لنجان، امامزاده ده‌بیر بکرون، مسجد ده‌گاره، منار و گنبد مسجد ده‌زیران، مسجد ده‌زبسپان، مسجد ده‌شاتور.
- گنجعلیخان، مدرسه ابراهیم خان، مسجد جامع، قبه سبز.

صفه استاد مسجد جامع اصفهان

خط ثلث و بیایی (کتابخانه مسجد آقا نور اصفهان)

